

Болеслав Шостакович, *Феномен польско-сибирской истории (XVII в.–1917 г.)*.

Основные аспекты современных научных трактовок, результатов и задач дальнейшей разработки темы,
Москва 2015, ss. 752

Autorem książki *Феномен польско-сибирской истории (XVII в.–1917 г.)*. *Основные аспекты современных научных трактовок, результатов и задач дальнейшей разработки темы* jest Bolesław Szostakowicz (1945–2015), doskonale władający językiem polskim profesor Irkuckiego Uniwersytetu Państwowego, gdzie wykładał na Wydziale Historii Powszechnej i Stosunków Międzynarodowych historię Słowian Południowych i Zachodnich, badał historię stosunków polsko-rosyjskich na Syberii w XVIII–pocz. XX wieku oraz pokrewne zagadnienia historii Rosji i Polski, wiceprezes Polskiej Autonomii Kulturalnej w Irkucku „Ogniwo”, członek Zarządu Kongresu Polaków w Rosji, symbol ruchu polonijnego w Rosji, jeden z odkrywców i propagatorów niedocenianego do tej pory wkładu polskich badaczy Syberii w poznanie i opisanie tej niezwykłej krainy i jej znaczenia dla gospodarczego rozwoju Rosji. Profesor B. Szostakowicz odszedł nagle w nocy z 17 na 18 lipca 2015 r., zaledwie kilkanaście miesięcy po uroczystościach w Irkucku związanych z obchodami siedemdziesięciolecia urodzin tego wybitnego uczonego, z udziałem jego krewnych, przyjaciół, kolegów, studentów, uczniów, działaczy społecznych i przedstawicieli mediów. Profesor B. Szostakowicz, prawnuk polskiego zesłańca postyczniowego i późniejszego burmistrza Irkucka na początku XX wieku, również Bolesława, był synem znanego historyka Sergiusza Szostakowicza, krewnym genialnego kompozytora Dmitrija Szostakowicza. Odtworzył i opisał dla przyszłych pokoleń biografie oraz dokonania wielu niezastępowanych badaczy. Wyróżniony został polskimi odznaczeniami, między innymi Złotym Krzyżem Zasługi, Krzyżem Kawalerskim Orderu Zasługi Rzeczypospolitej Polskiej i Odznaką Honorową „Zasłużony dla Kultury Polskiej”. Jest autorem około 350 prac, również w języku polskim, które opublikowano w Rosji i za granicą, współorganizatorem kilku konferencji o tematyce syberyjskiej, a także współredaktorem zbiorów tekstów pokonferencyjnych.

Pierwsza prezentacja omawianej książki odbyła się 18 lutego 2016 r. w Bibliotece Literatury Zagranicznej im. Rudomino w Moskwie. W uroczystości wzięł udział między innymi dr Piotr Marciniak, były konsul Rzeczypospolitej Polskiej w Irkucku, potem zastępca ambasadora w Moskwie i konsul generalny w Sankt Petersburgu. Książka ta była najukochańszym „dzieckiem” prof. B. Szostakowicza. Może przeczuwał, że jest to jego ostatnie dzieło? Do końca wielokrotnie jeszcze poprawiał tekst i cyzelował język. Zdecydował o kolorze okładki, doborze i układzie zdjęć, rodzaju czcionki.

Monografia wchodzi w skład nowej serii wydawniczej „Biblioteka Polsko-Syberyjska”, zainicjowanej właśnie przez dra Piotra Marciniaka. Jej celem jest zaprezentowanie rosyjskim i polskim czytelnikom losów polskich zesłańców syberyjskich oraz ich niezwykłych odkryć i osiągnięć na dalekiej Syberii, która stała się na wiele lat, albo na zawsze, ich przybraną ojczyzną. W grudniu

2009 r. ukazał się w Irkucku pierwszy tom serii wspomnień polskich zesłańców *Воспоминания из Сибири: мемуары, очерки, дневниковые записи польских политических ссыльных в Восточную Сибирь первой половины XIX столетия* pod redakcją i w tłumaczeniu prof. B. Szostakowicza. Kolejną książką z tej serii jest *Путешествие по Восточной Сибири Леопольда Немировского. Подрозъ по Сибири Восточной* pod redakcją E. Dobryniny (Irkuck 2010). Jest to album polskiego zesłańca — malarza Leopolda Niemirowskiego, który wziął udział w syberyjskiej ekspedycji naukowej na Kamczatkę, zorganizowanej przez Wschodniosyberyjski Oddział Rosyjskiego Towarzystwa Geograficznego. Książki o tematyce graficznej, prezentujące artystów i ich dzieła tworzone na Syberii, to drugi nurt „Biblioteki Polsko-Syberyjskiej”. W przyszłości planowane są publikacje o Stanisławie Katerli, Aleksandrze Sochaczewskim i wielu innych. W 2012 r. w Sankt Petersburgu wydana została znakomita monografia dr Swietłany Muliny z Omskiego Agrarnego Uniwersytetu Państwowego im. Piotra Stołypina, poświęcona adaptacji Polaków na Syberii Zachodniej po powstaniu styczniowym. Autorka dowodzi w niej, że w drugiej połowie XIX wieku Polacy byli jedną z najliczniejszych mniejszości na Syberii Zachodniej i walczyli przyczynili się do rozwoju wielu miast w tej części Cesarstwa (*Мигранты поневоле. Адаптация ссыльных участников польского восстания 1863 года в Западной Сибири*). W 2013 r., również w Sankt Petersburgu, wyszła przetłumaczona na język rosyjski, ciesząca się wielkim uznaniem praca prof. Wiktorii Śliwowskiej z Instytutu Historii Polskiej Akademii Nauk *Уciezki з Сибирю (Побеги из Сибири)*. Natomiast w Irkucku został opublikowany *Dziennik syberyjski (Сибирский дневник)* Juliana Glaubicza Sabińskiego w tłumaczeniu O.G. Basowej (t. I, Irkuck 2014; t. II, Irkuck 2015), będący dokładnym, realistycznym zapisem codziennych wydarzeń, w których uczestniczył polski zesłańca w guberni irkuckiej; dziennik obejmuje okres od aresztowania w 1838 r. aż do końca zesłania, czyli do 1857 r.

Recenzowana książka B. Szostakowicza, wydana w Moskwie w roku 2015, jest siódmą pracą z serii „Biblioteka Polsko-Syberyjska”. Przeznaczona jest dla historyków, nauczycieli, studentów, badaczy, znawców i miłośników Syberii. W roku 2016 w serii ukazały się jeszcze dwie pozycje: przetłumaczona na język rosyjski (E. Barzowa, O. Basowa, O. Leszkowicz, G. Muradian, S. Rawwa, H. Szymańska), wydana w Moskwie-Irkucku książka prof. Antoniego Kuczyńskiego z Uniwersytetu Wrocławskiego *Syberia. 400 lat polskiej diaspory. Zesłania, martyrologia i sukces cywilizacyjny Polaków. Szkice historyczne. Antologia (Сибирь. 400 лет польской диаспоры. Ссылки, мученичество и заслуги поляков в освоении Сибири. Исторические очерки. Антология)* oraz wydana w Nowosybirsku monografia L.K. Ostrowskiego *Polacy w Syberii Zachodniej w końcu XIX–pierwszej ćwierci XX wieku (Поляки в западной Сибири в конце XIX–первой четверти XX века)*.

Książka B. Szostakowicza składa się ze wstępu, czterech części, skorowidza nazwisk i nazw geograficznych, na końcu dołączony jest spis ilustracji oraz spis skrótów. Książka wzbogacona jest wieloma ilustracjami. W monografii przedstawiono „nową kompleksową i usystematyzowaną nauką interpretację historii polsko-syberyjskiej jako unikatowego, wielowiekowego, wieloaspektowego i wieloczynnikowego historycznego (XVII–początek XX w.) fenomenu”.

Pierwsza część książki poświęcona jest omówieniu teoretyczno-metodologicznych problemów historii polsko-syberyjskiej. Zawiera podsumowanie najważniejszych wyników przeprowadzonych dotychczas przez autora badań w tej dziedzinie. Bolesław Szostakowicz uważa tę część pracy za pionierską i konstatuje, że na jego wnioskach powinni opierać się przyszli badacze dziejów polsko-syberyjskich. Autor prezentuje w tej części monografii najstarsze etapy dziejopisarstwa polsko-syberyjskiego, poczynając od najdawniejszych opisów Syberii. Mam tu na myśli *Dziennik podróży...* Józefa Kopcia, który zawiera między innymi pierwszy polski opis Kamczatki, jej klimatu, występujących na niej zjawisk geofizycznych (opisy trzęsień ziemi, wybuchów wulkanów) oraz jej mieszkańców, a także informacje etnograficzne o Czukczach, Jakutach i Buriatach, wzbogacone oryginalnymi rysunkami. W dalszej części książki autor zwraca uwagę na bogatą spuściznę naukową i pamiątkarską wybitnych inicjatorów badań za Uralem — Benedykta Dybowskiego i Bronisława Piłsudskiego, w tym na trzydziestosześciostronicową broszurę Bronisława Piłsudskiego, poświęconą tematyce historycznej *Polacy w Syberii*, wydaną w Le Puy w 1918 r.

Część druga monografii opisuje „etapami” historię pobytu za Uralem i działalności Polaków zesłanych na tereny Syberii Wschodniej za udział w konspiracyjnych organizacjach narodowowyzwoleńczych w pierwszej połowie XIX wieku. Autor opiera się na archiwalnych materiałach źródłowych. Państwowe Archiwum Guberni Irkuckiej przechowuje na przykład liczne dokumenty dotyczące wyprawy byłego powstańca 1830 r. pułkownika Józefa Zaliwskiego, który w 1833 r., po upadku powstania listopadowego, podjął nieudaną próbę wzniecenia powstania zbrojnego w zaborze rosyjskim. Charakteryzując archiwalia, autor ubolewa, że materiały źródłowe dotyczące blisko występujących po sobie zesłań 1831 i 1833 r. są wymieszane zarówno pod względem chronologicznym, jak i faktograficznym.

W kolejnym podrozdziale tej części monografii B. Szostakowicz omawia na podstawie dokumentów Państwowego Archiwum Guberni Irkuckiej losy świętokrzyżców (uczestników warszawskiego oddziału założonego w 1935 r. Stowarzyszenia Ludu Polskiego) oraz konarszczyków (oddziałów SLP na Litwie, Ukrainie i Białorusi). Zachowana dokumentacja konarszczyków jest szczególnie bogata i różnorodna. Ocalały na przykład rozporządzenia generała-gubernatora guberni irkuckiej dotyczące pierwotnego rozmieszczenia tych szczególnie groźnych „przestępców politycznych” oraz korespondencja katorżników z władzami guberni na temat zmiany miejsca zesłania podczas trwania kary i po jej zakończeniu (przesiedlenia poza terytorium Syberii Wschodniej), a także dokumenty kobiet konarszczyków, które podążały na Sybir śladem swoich mężów czy synów. Opisuje między innymi losy Franciszki Michalskiej, której mąż Fryderyk i syn Lucjan zostali skazani na katorgę i zatrudnieni w Aleksandrowie. Franciszka po śmierci męża i zwolnieniu z zesłania syna zwracała się do generała-gubernatora Syberii Wschodniej N.N. Murawjewa z prośbą o wyrażenie zgody na jej wyjazd z Syberii, prośbę swą motywując tym, że jej obowiązki żony i matki wygasły. Profesor Szostakowicz sugeruje, że podania Franciszce Michalskiej pisała żona dekabrysty Siergieja G. Wołkońskiego Maria.

Następny podrozdział tej części dotyczy zesłań zwolenników księdza rewolucjonisty Piotra Ściegiennego oraz uczestników wydarzeń lat 1848–1849,

które wprawdzie nie objęły swoim zasięgiem Rosji i ziem zaboru rosyjskiego, ale i tu były liczne aresztowania i zesłania. Na Litwie zawiązał się dosyć silny ośrodek opozycji — spiszek braci Aleksandra i Franciszka Dalewskich, którzy w 1846 r. utworzyli Związek Bratni Młodzieży Polskiej, przekształcony w Związek Młodzieży Litewskiej. Nawiązali oni pewne kontakty z ośrodkami w państwie rosyjskim i planowali wspólnie z nimi doprowadzić do wybuchu powstania w 1849 r. Jednak już w kwietniu nastąpiły wśród nich masowe aresztowania, a potem zesłania na Syberię.

W drugiej części książki znajdują się tabele zawierające informacje o zesłańcach (nazwiska, daty, początkowe i późniejsze miejsca pobytu na Syberii). Kończy ją podrozdział o zesłaniach polskich patriotów w latach sześćdziesiątych i w końcu XIX wieku oraz bardzo krótki podrozdział na temat dobrowolnego przebywania Polaków na Syberii w ostatnich dziesięcioleciach XIX wieku. Jest to — zdaniem profesora Szostakowicza — szczególnie aspekt dziejów polsko-syberyjskich, po dziś dzień najmniej dokładnie zbadany przez historyków. Zadaniem uczonych jest więc uzupełnienie brakującej informacji o przybliżonej liczbie „dobrowolców”, przyczynach ich migracji na Syberię oraz ich dalszych losach. Trzeba w tym celu zbadać zasoby wielu syberyjskich i centralnych archiwów, prześledzić odpowiednią literaturę na ten temat.

W trzeciej części monografii autor postuluje „odkrycie białych plam w klasycznych etapach historii polsko-syberyjskiej”, na przykład proponuje zbadanie i wyjaśnienie okoliczności nieudanej ucieczki z Aleksandrowska 22 czerwca 1835 r. inicjatora powstania listopadowego pułkownika Piotra Wysockiego i jego sześciu towarzyszy niedoli czy oszacowanie liczby polskich zesłańców postyczniowych. Problem liczebności polskich „przestępców politycznych” w latach sześćdziesiątych XIX wieku poruszał już B. Szostakowicz w swojej pracy habilitacyjnej w 1997 r., jednak w literaturze naukowej do dzisiaj nie został on rozwiązany i wymaga dalszych wnikliwych kwerend w archiwach syberyjskich oraz skoordynowania prac z polskimi badaczami. Zdaniem autora monografii wiele zagadnień dotyczących zesłań postyczniowych wymaga jeszcze dokładnego zbadania, na przykład problem dylematu, z jakim borykało się wielu uwolnionych po latach wygnańców — powrotu do ukochanej ojczyzny lub pozostania w ojczyźnie przybranej i „usybiraczenia się”. Wypada wspomnieć, że niektórzy Polacy pozostawali jednak na Syberii, wtapiali się w syberyjskie otoczenie, żeniąc się z miejscowymi kobietami, przyjmując służbę w różnych instytucjach ówczesnej Rosji, czasem przechodząc na wiarę prawosławną. Warto jednak pamiętać, że zdarzały się i takie przypadki, że po odbyciu kary niektórzy zesłańcy, często już jako bardziej zamożni obywatele, wracali do Polski i gnani jakąś niezrozumiałą siłą ponownie wyjeżdżali do krainy wiecznych śniegów, by kontynuować podjęte wcześniej badania naukowe, prace miernicze i konstruktorskie, poszukiwania cennych kruszców czy tropienie nieznanych gatunków roślin i zwierząt. Jak wspomina dr Jan Trynkowski, powroty naszych rodaków na Syberię nie zawsze jednak wynikały z sentymentu i zachwytu jej pięknem czy z przemożnej chęci zgłębiania jej tajemnic, ponieważ „bywały sytuacje [...] tragiczne, gdy zawiedzeni w swych nadziejach, załamani tym, co spotkało ich po powrocie, pisali

niektórzy petycje do cara, by »najmiłościwiej« zezwolił im wrócić na Syberię. Takich przypadków można przytoczyć kilka. Zaliwicz Eustachy Raczyński po powrocie do Kamieńca Podolskiego jesienią 1857 r. złożył podanie o zezwolenie na powrót do Irkucka — zgodę otrzymał, lecz z niej nie skorzystał. Natomiast konarszczyk Władysław Rabcewicz po uzyskaniu zgody, o którą prosił, powrócił na Syberię¹. Wojciech Umiński, wygnaniec polistopadowy, który po 19 latach wrócił wraz z towarzyszącą mu na zesłaniu żoną do Żytomierza, obco i nieswojo czuł się w kraju rodzinnym, w którym wszystko — ludzie, klimat i przyroda — zmieniło się przez tyle lat i w którym — jak skarży się w liście do Józefa Ignacego Kraszewskiego — trafili „na nierównie gorsze tułactwo niżeli w obcym kraju, gdzie mieliśmy więcej zapewnioną przyszłość”².

W czwartej części monografii autor porusza cztery aspekty historii polsko-syberyjskiej: polonijny (zdaniem profesora wszystkie problemy polonijne pozostają od lat niezmiennie i wymagają wnikliwej naukowej analizy), etniczno-socjokulturowy (są tu głównie dywagacje na temat spornej i nierozwiązanej do dziś kwestii narodowości Jana Czernieckiego oraz prezentacja udziału Żydów w polskim ruchu narodowowyzwoleńczym początku lat sześćdziesiątych XIX wieku na przykładzie Feliksa Kona, Henryka Wola i malarza Aleksandra Sochaczewskiego), religijny (ta część monografii poświęcona jest kościołowi polskiemu w sercu stolicy Syberii Wschodniej Irkucku) i socjokulturowy. W zakończeniu książki autor podkreśla, że monografia nie wyczerpuje wszystkich problemów dotyczących skomplikowanej polsko-syberyjskiej historii. Jest jeszcze wiele tematów do zgłębienia i wiele białych plam do odkrycia.

Miałam zaszczyt i przyjemność poznać osobiście prof. Bolesława Szostakowicza podczas konferencji w Irkucku 19–20 listopada 2008 r., zorganizowanej przez ówczesnego konsula w Irkucku dra Piotra Marciniaka i dyrektora Stacji Naukowej PAN w Moskwie prof. Mariusza Wołosa. Profesor Szostakowicz był niezwykle ciekawym człowiekiem, miał niesamowitą wiedzę, był niezmiernie wymagający w stosunku do siebie i innych, nieco trudny w kontaktach. I taka jest jego ostatnia książka — przesycona informacjami do granic możliwości, trudna, a zgłębienie jej wymaga skupienia i uwagi. Żeby ją zrozumieć, a tym bardziej odnieść się do niej, należy ją przeczytać kilka razy. Jest podsumowaniem dorobku naukowego w zakresie syberyjsko-polskiej historii nie tylko profesora Szostakowicza, lecz także badaczy dziejów Syberii od XIX wieku, a nawet wcześniejszych, zarówno polskich, jak i rosyjskich, próbą uporządkowania, usystematyzowania i w wielu miejscach jeszcze uzupełnienia wszystkich zgromadzonych materiałów na temat historii polsko-syberyjskiej (zarówno faktograficznych, jak i czysto teoretycznych). Już w czasie konferencji w Irkucku w 2008 r. podczas rozmów z profesorem Szostakowiczem dało się odczuć u niego pewną nutkę żalu do historyków, że nie ma między badaczami polskimi i rosyjskimi współdziałania, przede wszystkim brakuje wymiany informacji i doświadczeń, przez

¹ J. Trynkowski, *Polskie krajobrazy Syberii*, „Przegląd Wschodni” I, 1991, z. 2, s. 373.

² *Ibidem*, s. 372–373.

co praca badawcza jest utrudniona. Dlatego właśnie podczas tego polsko-rosyjsko-syberyjskiego spotkania w Irkucku profesor Szostakowicz podjął się napisania rezolucji, której dwa pierwsze punkty brzmiały:

1. Regularne przeprowadzanie polsko-rosyjskich naukowych spotkań (konferencje oraz inne imprezy) na temat syberyjsko-polskiej historii.

2. Utworzenie Wschodniosyberyjskiego Naukowo-Koordynacyjnego Centrum przy Irkuckim Uniwersytecie Państwowym, które będzie zajmować się problematyką syberyjsko-polskiej historii. Jednym z głównych zadań Centrum byłyby koordynacja wymiany nowościami wydawniczymi, a także istniejącą już bibliografią. Centrum mogłoby powstać dzięki podpisaniu odpowiedniej umowy o współpracy między Stacją Naukową PAN przy RAN i Rektorem Irkuckiego Uniwersytetu Państwowego³.

Dzięki wspólnym staraniom prof. Mariusza Wołosa oraz dra Piotra Marciniaka podjęto próby realizacji irkuckiej rezolucji prof. Bolesława Szostakowicza, ale kryzys gospodarczo-polityczny w Europie i na świecie spowodował, że działania te zostały zahamowane i trudno powiedzieć, czy zostaną wznowione. Czyżby prof. Bolesław Szostakowicz miał wówczas świadomość, że jest jednym z ostatnich badaczy losów i dokonań Polaków na Syberii?!

Joanna Arvaniti

³ P. Głuszkowski, *Irkucka rezolucja profesora Bolesława Szostakowicza*, „Biuletyn Archiwum Polskiej Akademii Nauk” 2009, nr 50, s. 97.

Marek Kornat, *Wacław Grzybowski. Ambasador w Moskwie (1936–1939). Biografia polityczna*,
Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2016, ss. 323

W historii polskiej dyplomacji XX wieku znajdziemy wiele życiorysów zasługujących na rzetelną analizę biograficzną. Niewątpliwie jest nim biografia Wacława Grzybowskiego, który w lipcu 1936 r. rozpoczął swoją misję w Moskwie. Był drugim i zarazem ostatnim ambasadorem przedwrześniowej Polski w ZSRR. Postać tę kojarzymy przede wszystkim z nieugiętej i profesjonalnej postawy, którą wykazał się 17 września 1939 r., kiedy to wiceszef radzieckiego resortu spraw zagranicznych Władimir Potiomkin usiłował wręczyć mu notę, z której wynikało, że państwo polskie przestało istnieć, a fakt ten miał uzasadniać „wyzwolenczy” marsz Armii Czerwonej na wschodnie obszary Polski. Kim był ów dyplomata, jak rozwijała się jego polityczna kariera, jakie stawiał sobie cele jako reprezentant Polski w Moskwie, w jaki sposób zdobywał doświadczenie, według jakich kryteriów oceniał perspektywę rozwoju stosunków polsko-radzieckich przed tragicznym wrześniem 1939 r. — na te i wiele innych pytań stara się udzielić odpowiedzi w swojej najnowszej książce prof. Marek Kornat.